

Змістовий модуль 3. Основи районування території та здійснення бонітування земель. Державний моніторинг та завдання економічної оцінки земель.

Тема 5. Теоретичні та методологічні основи районування території та здійснення бонітування земель

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РАЙОНУВАННЯ ТЕРИТОРІЇ ТА ЗДІЙСНЕННЯ БОНІТУВАННЯ ЗЕМЕЛЬ

- 5.1. Суть і загальні положення районування території
- 5.2. Внутрібласне земельнооціночне районування території
- 5.3. Етапи земельнооціночного районування території області
- 5.4. Поняття і завдання бонітування ґрунтів

5.1. Суть і загальні положення районування території

Досвід ведення сільського господарства в Україні і за кордоном показує, що його результати залежать від того, наскільки воно узгоджене з місцевими (регіональними) природними та економічними умовами. Ця обставина зумовлює необхідність районування території з урахуванням природних і економічних умов.

Природно-сільськогосподарське районування території - наукова система поділу території, яка враховує закономірний розподіл природних умов і ресурсів, а також особливості їх сільськогосподарського використання.

При цьому розрізняють дві **форми районування**: *загальнодержавне (агроекологічне)* і *внутрібласне земельнокадастрове (земельно-оціночне)*. **Загальнодержавне** районування ґрунтується на принципах відображення об'єктивно існуючих природних комплексів (поясів, зон, провінцій, округів), а **внутрібласне** - на відмінностях природно-кліматичних і природно- економічних умов території [6, с 8-9].

Найвища одиниця природно-сільськогосподарського районування — природно-сільськогосподарський пояс, який характеризується комплексом природних умов, що визначають поясний тип сільськогосподарського виробництва. Головною ознакою при виділенні поясів є теплозабезпеченість вище +10°C і відповідні з нею поясні типи ґрунтів і рослинності. Територія України відноситься до помірного пояса-інтенсивного землеробства і тваринництва (поліська, лісостепова, степова зони) з температурним режимом t 1600o/1400°/-4000°;

Основною одиницею районування території є природно-сільськогосподарська зона, що характеризується відповідним балансом тепла і вологи разом з головними особливостями ґрунтоутворення і мінерального живлення рослин. Зона має пануючі типи і підтипи ґрунтів та відповідні системи агротехнічних і меліоративних заходів. Кожній зоні властивий свій тип сільськогосподарського виробництва, своє співвідношення земельних угідь.

Окремо виділені природно-сільськогосподарські гірські області — це відокремлені крупні орографічні системи, що належать до відповідних широтних теплових поясів і характеризуються певними типами структур висотної зональності, а також: типами сільсько- і лісогосподарського використання земельного фонду.

Природно-економічна провінція — це частина зони. Вона має специфічні (фаціальні) особливості ґрунтового покриття, які відрізняються між собою показниками

гідротермічного і поживного режиму ґрунтів, основними з яких є: континентальність клімату, суворість і сніжність зими, тепло- і воло- гогабезпечення періоду вегетації, кліматичні індекси біологічної продуктивності.

За особливостями природних провінцій визначаються провінціальні види сільськогосподарського виробництва.

Природно-економічні провінції поділяються на округи, а вони, у свою чергу - на природно-сільськогосподарські райони.

Під природно-сільськогосподарським округом розуміємо частину провінції, що характеризується такими особливостями, як загальна будова рельєфу, склад ґрунтовірних порід, співвідношення ґрунтів різного гранулометричного складу, засоленість ґрунтів, заболоченість території тощо.

Крім цього, округ може характеризуватися також окремими особливостями макро- і мезоклімату в межах провінціальних норм.

Залежно від природних особливостей природно-сільськогосподарських округів виділяється певний склад земельних угідь, сільсько-господарських культур і система ведення сільського господарства. Гірські провінції та гірські округи виділяються у теплому поясі з урахуванням експозиції схилів.

Загалом природно-сільськогосподарське районування є основою для проведення оцінки земель у складі земельного кадастру, розміщення сільськогосподарського виробництва, розробки зональних систем ведення сільського господарства, генеральних схем використання земельних ресурсів.

5.2. Внутрібласне земельнооціночне районування території

При оцінці земель, як відомо, висувається завдання визначення продуктивності землі та зіставлення певних відмінностей, на основі чого розв'язуються всі питання з організації її використання. Відмінності продуктивності земель характеризуються різними показниками урожайності культур, вартості продукції, чистого доходу з одиниці площі лише у тому випадку, коли всі інші фактори суттєво не відрізняються між собою. Ця умова потребує всебічного врахування природнокліматичних і природноекономічних факторів, які виявляються і на значно менших територіях, ніж природно-сільськогосподарський округ.

Вплив ґрунтів на урожайність сільськогосподарських культур може бути виявлений тільки на порівняно невеликих територіях, де приблизно однакові кліматичні, економічні й організаційно-господарські умови. Визначення показників якості ґрунтів для невеликих територій з приблизно однаковим природноекономічним станом дає змогу отримати об'єктивні показники для бонітувальної шкали, а також для економічної оцінки земель.

Отже, **основна мета природноекономічного районування** — виділення невеликих територій з максимально подібним природним станом, на яких існують рівні економічні умови сільськогосподарського виробництва і достатньо чітко проявляються відмінності у рівнях родючості окремих ґрунтів. Ці території можуть бути названі природно-економічними мікрорайонами області, природної зони.

Рівень продуктивності сільськогосподарського виробництва значною мірою визначається ґрунтово-кліматичними умовами. При проведенні досліджень на великих територіях, у межах всієї країни найважливішим фактором є кліматичні умови, з якими тісно пов'язана зональність ґрунтового покриву. При цьому клімат меншою мірою залежить від виробничої діяльності людини, а родючість ґрунту змінюється внаслідок агротехнічного і меліоративного втручання.

Тому при дрібномасштабному районуванні крупних територій обов'язково необхідно взяти до уваги клімат, оскільки він є найважливішим фактором географічного середовища і функціонально пов'язаний з більшістю інших компонентів цього середовища.

Щоб визначити, який вплив мають економічні фактори на оцінку землі, потрібно провести внутріобласне районування з виділенням природно- сільськогосподарських районів, які для цілей земельного кадастру іменуються агроґрунтовими, земельнокадастровими (земельно-оціночними) районами.

Агроґрунтове районування ґрунтувалося на детальному вивченні місцевих природних умов (рельєф місцевості, кліматичні умови, ґрунтоутворні породи, структура ґрунтового покриву, умови зволоження тощо). В основу такого районування покладені матеріали крупно-масштабного ґрунтового обстеження. При проведенні земельного кадастру на попередніх етапах агроґрунтові райони називали природно-кліматичними районами. Вони виділялися як однорідні території для бонітування ґрунтів.

Однак, коли земельнооціночний процес по суті став одночасно дією з бонітування ґрунтів і економічної оцінки земель, стало очевидним, що шляхом внутріобласного районування необхідно виділяти однорідні території і для бонітування ґрунтів, і для економічної оцінки земель.

Такі райони спочатку іменувалися кадастровими, а в останніх методичних матеріалах - земельнооціночними районами.

Для прикладу наведена схема такого районування території України (див. табл.5.1). **Таблиця 5.1.**

Схема земельно-оціночного (кадастрового) районування України

Пояс	Підпояс	підзона, гірська область	Провінція	Кількість			
				Округів	Агроґрунтових районів	Кадастрових районів	
Помірний Природно-сільськогосподарський	Помірний	Південно-тайгова /поліська/	Поліська Західна		18	18	
			Правобережна	1	12	14	
			Лівобережна	1	7	7	
		Лісостепова	Лісостепова Західна	Правобережна	4	19	20
				Лівобережна	3	3	38
			Лісостепова	3	6	33	
		Степова	Степова Придунайська	Правобережна -	1	1	1
				Лівобережна	-1	14	24
				Степова	3	22	23
		Степова засушлива	Степова засушлива	Правобережна	1	2	3
Лівобережна	1			4	4		
Степова засушлива	1			4	4		

	Помірно-чорноземно-степовий		Лівобережна Степова засушлива Північно-кримська	1	4	4
		Сухостепова	Сухостепова Присиваська	1	7	9
		Карпатська гірська область	Прикарпаття Карпати Закарпаття	2 1 1	7 4 3	7 63
		Кримська гірська область	Кримські гори Південний берег Криму	1 1	2 1	3 1
1	2	7	19	31	196	222

До загальних матеріалів про ґрунтовий покрив після обстежень входять:

- експлікації площ ґрунтів за угіддями у розрізі районів і господарств,
- районні ґрунтові карти масштабу 1:25000 або 1:50000 (при наявності доцільно використовувати ґрунтові карти областей масштабу 1:200000),
- картограми агровиробничого групування ґрунтів районів і окремих господарств.

5.3. Етапи земельнооціночного районування території області

Робота, спрямована на земельнооціночне районування території області, виконується у декілька послідовних етапів.

Так, **на першому етапі** господарства групуються не в межах адміністративних районів або області, а у межах попередніх земельнооціночних районів з урахуванням кліматичних умов, рельєфу, ґрунтового покриву. Для умов України при виділенні земельнооціночних районів допускаються такі коливання агрокліматичних показників:

а) за гідротермічним коефіцієнтом (ГТК)

у зоні Полісся, Західного Лісостепу і північної частини Правобережного Лісостепу - 0,2;

у Лівобережному Лісостепу, південній частині Правобережного Лісостепу і Північного Степу - 0,1;

у південному і засушливому Степу - менше 0,1;

б) за сумою активних і позитивних температур вище 10°C у Передкарпатті, Карпатах і Закарпатті - 400-600°;

у Лісостепу - 150-300°;

у Поліссі і Степу - 100-200° [3].

В ході **другого етапу** земельнооціночного районування території на обласну карту землеволодіння, землекористувань наносяться середні дані про багаторічну урожайність сільськогосподарських культур кожного господарства адміністративних районів. Умовними знаками тут наносяться інші економічні показники ведення сільського господарства і використання земель. Близькі за ґрунтовими умовами, досягнутою урожайністю сільськогосподарських культур господарства об'єднуються у земельнооціночний район і його територія оконтурюється на обласній мапі.

На цьому етапі можливе коригування меж земельнооціночних районів, виділених на першому етапі, з урахуванням об'єктивних кількісних показників природно-кліматичних умов.

За даними першого і другого етапів робіт, **на третьому етапі**

проводиться коригування і кінцеве оконтурення меж земельнооціночних районів. У випадках деякого відхилення одного-двох показників господарства від зональних середніх даних вони відносяться до відповідного земельнооціночного району на основі лише провідних даних, тобто, даних про ґрунтовий покрив і досягнуту урожайність сільськогосподарських культур.

Отже, земельнооціночний район повинен включати такий сільськогосподарський вид території, який відображає специфіку властивого йому комплексу важливих природно-кліматичних і економічних факторів.

5.4. Поняття і завдання бонітування ґрунтів

Результати сільськогосподарського виробництва визначаються сукупним впливом природної та штучної родючості ґрунтів. У зв'язку з цим для управління земельними ресурсами та їх охорони практичний інтерес становлять питання визначення частки впливу на результати використання земель - природної і штучної родючості ґрунтів окремо. Проблема оцінки землі виникла разом з проблемою земельного кадастру і пройшла певні етапи, на яких вдосконалювалися поняття, предмет, критерії та значення бонітування ґрунтів.

Велике значення і розвиток отримало бонітування ґрунтів у наукових працях і практичних роботах учених-ґрунтознавців, які переважно розглядають бонітування ґрунтів як єдину оцінку порівняння якості ґрунтів і землі.

Бонітування ґрунтів і економічна оцінка земель в останній період розглядаються як єдиний земельнооціночний процес. При цьому, «бонітування ґрунтів встановлює їх відносну придатність за основними факторами природної родючості для вирощування сільськогосподарських культур або їх екологічних груп, забезпечуючи виділення агровиробничих груп ґрунтів, що підлягають економічній оцінці».

Як засвідчує аналіз багатьох чисельних понять бонітування ґрунтів, спочатку перед бонітуванням висувається **завдання** визначити добротність ґрунтів для розробки заходів з дослідження сучасного використання земель та планування й організації використання земель на перспективу. Однак у всіх випадках така оцінка ґрунтів давалася з урахуванням факторів інтенсифікації землеробства, внаслідок чого отримується оцінка не суто природної родючості ґрунтів, а економічної родючості ґрунтів, тобто оцінки землі.

Тому правомірно бонітування ґрунтів розглядати як етап земельно- оціночного процесу - оцінки землі. Бонітування ґрунтів повинно бути логічним завершенням спеціальних обстежень ґрунтів та виражати у відносних величинах (балах) числову характеристику природних властивостей і морфологічних ознак ґрунтів, найважливіших для зростання урожайності сільськогосподарських культур.

Бонітування ґрунтів — це порівняльна оцінка якості ґрунтів за їх основними природними властивостями, які мають сталий характер та суттєво впливають на врожайність сільськогосподарських культур, вирощуваних у конкретних природно-кліматичних умовах.

Завдання бонітування ґрунтів і економічної оцінки земель, як і державного земельного кадастру загалом, сформульовані у Земельному кодексі України, де зазначено, що він призначений для забезпечення необхідною інформацією органів державної влади та органів місцевого самоврядування, зацікавлених підприємств, установ і організацій, а також громадян з метою регулювання земельних відносин, раціонального використання та охорони земель, визначення розміру плати за землю і

цінності земель у складі природних ресурсів, контролю за використанням і охороною земель, економічного та екологічного обґрунтування бізнес-планів та проектів землеустрою.

При бонітуванні ґрунтів **об'єктом** є ґрунт - верхній шар земної кори, здатної забезпечувати рослини під час їх росту і розвитку водою та поживними речовинами.

За дослідженнями В.Докучаєва ґрунти утворюються з материнської гірської породи під впливом клімату, рельєфу, рослинності, живих організмів. Властивості ґрунту залежать від усіх цих факторів і «віку», тобто періоду розвитку.

Ґрунт як об'єкт бонітування - це природна система, де відбуваються безперервні зміни речовини й енергії залежно від генетичного типу, водно-теплого, фізико-хімічного, біологічного і поживного режиму ґрунтів; рельєфутериторії та господарської діяльності людини.

Тому при бонітуванні виділяється **предмет порівняльної їх оцінки**. Ним є генетичний тип ґрунту в комплексі з умовами, факторами господарського використання. Такою первинною таксономічною (класифікаційною) одиницею оцінки ґрунту (землі) вважається ґрунтова різновидність. Виділення ґрунтових відмін є завданням крупномасштабних ґрунтових обстежень території. Назва ґрунтів дається на основі таких показників лабораторних аналізів, як ступінь гумусованості, гранулометричний склад, засолення, солонцюватість тощо.

Багато ґрунтових різновидностей мають близькі або однакові природні умови та їх числові характеристики.

Беручи до уваги наявність великої кількості ґрунтових різновидностей (наприклад, в Україні понад 4 тис.) і подібність багатьох природних властивостей, при земельнооціночних роботах, у тому числі з метою бонітування ґрунтів, проводиться виділення агровиробничих груп ґрунтів, що беруться за предмет оцінки.

Агровиробнича група ґрунтів - це рівноцінні за господарською добротностю ґрунти, які залягають на одних і тих самих елементах рельєфу, подібних за умовами зволоження і, внаслідок цього, близькі за агрофізичними, агрохімічними та іншими природними властивостями, що впливають на урожайність сільськогосподарських культур.

Проведення бонітування ґрунтів вимагає вибору критерію оцінки якості ґрунтів. Критерій (грец. крипріон — мірило) називає те, що повинно бути в основі достовірності знань про родючість ґрунтів.

Критерієм бонітування ґрунтів є їх природні діагностичні ознаки та ознаки, набуті у процесі тривалого окультурення, які корелюють з урожайністю сільськогосподарських культур, а при бонітуванні кормових угідь - з продуктивністю сінокосів і пасовищ. Правильний вибір діагностичних ознак - основа їх бонітування.

Бонітування ґрунтів проводиться за різними природними ознаками і властивостями, які для різних зон України наведені в таблиці 5.2.

Таблиця 5.2. Основні ознаки і властивості ґрунтів, характерні для різних зон України

	Зони

п/п	№ Признаки і властивості ґрунтів	Полісся	Лісостеп	Степ	Прикарпаття і Карпати
1	Глибина гумусових горизонтів,	+			+
	см				
2	Глибина профілю ґрунтів, см	-			+
3	Глибина вскипання з НСL, см.	+			-
4	Вміст гумусу в орному шарі ґрунту, %	+			+
5	Вміст гумусу в шарі 30 - 40 см	+			+
6	Вміст фракцій фізичної глини(<0,01 мм)в орному шарі, %	+			+
7	Вміст мулу (< 0,001мм) в орному шарі, %	+			+
8	Запаси фізичної глини в шарі 0-100 см, т)га	+			-